

HUMOR I ŚMIECH W EDUKACJI

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest ukazanie roli i śmiechu w edukacji, poszerzenie wiadomości na ten temat. Omówiono możliwości wykorzystania humoru w nauczaniu i wychowaniu. Przedstawione zostały wyniki badań własnych. W procesie dydaktyczno-wychowawczym uczeń może występować jako nadawca i odbiorca komizmu. W pierwszym przypadku dziecko jest humorystą, autorem śmiesznych wypowiedzi. Badania własne wiążą się z perspektywą nadawczą. Jako materiał do analizy posłużyły pisemne wypowiedzi uczniów klas II i III szkoły podstawowej. Analiza zebranych tekstów przekonuje, że humor, komizm są obecne w języku badanych. Humor dynamizuje zachowania komunikacyjne uczniów, mobilizuje do wnikliwej obserwacji siebie i otoczenia. Inspiruje także do otwartości w ujawnianiu postaw, a przede wszystkim uaktywnia postawy twórcze, umożliwia różnorodność, pomysłowość, nowość.

Słowa kluczowe: humor, śmiech, edukacja, nauczyciel, uczeń, techniki, sposoby, zasady

HUMOUR AND LAUGHTER IN EDUCATION

ABSTRACT

The aim of this article is to show the role of humour and laughter in education as well as expansion of knowledge on this subject. Possibilities of using humour in teaching and education have been discussed. The results of own research have been presented. In the didactic and educational process, student may act as a sender and recipient of humour. In the first case the child is a humorist, the author of funny expressions. Own research are related to the sender's perspective. Written statements of students attending to second and third classes of primary school were used as material for analysis. Analysis of the collected texts proves that humour and comedy are present in the language of subjects. Humour dynamizes student's communication behaviours, mobilizes them to penetrating observation of each other and the environment. It also inspires openness in attitude expression, and it especially animates creative attitudes, allows for diversity, ingenuity and novelty.

Keywords: humour, laughter, education, teacher, student, techniques, ways, rules

*Humor jest nie tyle okrasą codziennego chleba,
co nim samym*

Elżbieta Adamczuk

Wprowadzenie

Czym jest humor? Literatura przedmiotu proponuje wiele definicji. Humor to „zdolność dostrzegania zabawnych stron życia, traktowanych zazwyczaj z wyrozumiałością i pobłażliwo-

ścią, pogodny nastrój, wesołe usposobienie; przedstawienie czegoś, np. w dziele literackim, w zabawny sposób, zabawne, komiczne sceny, sytuacje, dialogi itp.” (Szymczak 1978, 758). To „postawa intelektualna i uczuciowa sprzyjająca dostrzeganiu stron komicznych w ludziach, sytuacjach, zdarzeniach, wypowiedziach wyzwalamą dowcip” (Sierotwiński 1986, 95) Humor definiuje się jako „cechę osobowości, stan emocjonalny, zdolność, utrwalony wzór zachowania, reakcję estetyczną, strategię radzenia sobie, styl funkcjonowania intrapersonalnego i interpersonalnego” (Tomczuk-Wasilewska 2009, 5). Pojęcie to łączy się także z krótkotrwałym stanem psychiki, wynikającym z konkretnej sytuacji, utożsamia się z pewną trwałą postawą wobec świata, a także z bodźcem zewnętrznym, który znajduje określoną dyspozycję i odpowiedź w postaci śmiechu. Kojarzony bywa z aktem poznawania wymagającym błyskotliwego i śmiałego połączenia świadomej myśli z fantazją (Adamczuk 2003, 275). Traktowany jest jako „życiodajny środek, lepszy niż inne, wykorzystywany bywa do utrzymania aktywności jednostki w pogodnym nastroju kontrolowanym przez świadomość, dla odblokowania ukrytych w podświadomości napięć” (Adamczuk 1997, 12).

Śmiech jest składowym elementem zachowań humorystycznych, To „wywołana czynność fizyczna, dająca swój wyraz w ekspresji wytworzonej przez nagłą psychiczną zmianę o przyjemnym ukierunkowaniu” (Dudzikowa 1996, 16). Wiek biologiczny, płeć, pewne cechy osobowościowe, poziom wykształcenia, przynależność do określonego kręgu kulturowego, chwilowy nastrój itp. to czynniki, od których zależy podatność człowieka na śmiech. Powszechnie wiadomo, że *śmiech to zdrowie*. Coraz bardziej znana i popularna staje się terapia śmiechem (głotologia). Śmiech przyczynia się do utrzymania równowagi hormonalnej, działa przeciwbólowo, wzmacnia system immunologiczny.

Celem artykułu jest ukazanie roli humoru i śmiechu w edukacji, poszerzenie wiadomości na ten temat. Omówione zostaną możliwości wykorzystania humoru w nauczaniu i wychowaniu. Przedstawione zostaną także wyniki badań własnych.

Czy istnieje potrzeba i możliwość wykorzystania humoru i śmiechu w edukacji?

Humor spełnia wielorakie funkcje społeczne, poznawcze, twórcze, wychowawcze i inne, m.in.:

- dynamizuje zachowania komunikacyjne,
- uruchamia motywację poznawczą,
- udrażnia system wartości i ocen,
- animuje postawy twórcze,
- ułatwia proces diagnozowania,
- działa relaksująco (Adamczuk 1997, 275).

Doni Tamblin (2009, 46–55) podaje sześć głównych powodów, dla których nauczyciele powinni starać się przywołać śmiech i humor podczas zajęć:

- pierwszy powód: humor jest prosty i każdy ma do niego wrodzone zdolności,
- drugi: humor znacznie redukuje stres i poczucie zagrożenia,
- trzeci: humor zbliża ludzi,
- czwarty: humor angażuje dwóch najlepszych sprzymierzeńców komunikacji – relewancję i pamięć wizualną,
- piąty: humor angażuje emocje,
- szósty: humor daje umysłowi regularne chwile wytchnienia pozwalające na nadanie znaczenia informacjom, zwiększenie koncentracji uwagi i utwalenie wiadomości.

Elżbieta Adamczuk (1997, 36) natomiast zakłada, że nauczyciele wykorzystując w pracy twórczej środki humoru, mogliby przyczynić się do: odkrywania nieznanych prawidłowości, tworzenia jasnych i wyrazistych terminów, obmyślenia innowacji metodycznych.

Zdaniem Charmomaine Liebertz (2011, 111) „humor pomaga pokonać stres, wspiera kreatywne i innowacyjne myślenie i wskazuje optymistyczne drogi wyjścia z konfliktów i kryzysów”.

Humor i śmiech w edukacji – badania własne

W procesie dydaktyczno-wychowawczym uczeń może występować jako nadawca i odbiorca komizmu. W pierwszym przypadku dziecko jest humorystą, autorem śmiesznych wypowiedzi. Badania własne wiążą się z perspektywą nadawczą. Jako materiał do analizy posłużyły mi pisemne wypowiedzi uczniów klas II i III szkoły podstawowej.

Głównym celem pierwszego kierunku badań własnych (por. Zadęcka-Cekiera 2010a, 525–531) było ukazanie efektów humorystyczno-komicznych wypowiedzi pisemnych uczniów klas II–III szkoły podstawowej, zaprezentowanie i omówienie form, które stosują, by rozśmieszyć i rozbawić.

Na czele form cieszących się wśród badanych największą popularnością znajdują się dowcipy. Ponad połowa uczniów nie tworzy ich samoistnie, korzysta z form „zapożyczonych”, wyuczonych.

By rozśmieszyć i zabawić, badani korzystają z różnych form wypowiedzi. W zebranych materiale pojawiły się twórcze opowiadania, sprawozdania, dialogi, swobodne wypowiedzi. Znaleźć w nich możemy odwołania respondentów do własnych przeżyć, do literatury, filmu, reklamy, życia społeczno-politycznego. Eksponują one humor słowny i sytuacyjny. Na szczególną uwagę zasługują swobodne wypowiedzi. Świadczą one o kreatywnych zdolnościach badanych, nieograniczonej inwencji twórczej. Efekt komiczny osiągają również poprzez wykreowanie świata opartego na absurdzie.

Istotnym elementem współtworzącym humor jest rym. W samym dziecku tkwi naturalna skłonność do rymowania. Świadczyć o tym mogą liczne rymowanki, wierszyki dziecięce tworzone przez badanych.

Uczniowie czerpią radość z tworzenia śmiesznych zdań, pełnych humoru. Pragną także osiągnąć komiczny efekt poprzez układanie zagadek-pytań. Respondenci, by zaskoczyć, rozbawić formułują pytania. Sami nie udzielają na nie odpowiedzi. Badani uczniowie korzystają także z bogactwa kalamburowych chwytów. W zebranych materiale nie zabrakło również tekstów piosenek, pisanych wierszem zwrotkowym, posiadających refren, w którym powtarza się wątek małej fabuły.

W wyniku analizy zgromadzonego materiału językowego nasuwa się wniosek, iż humor i komizm są obecne w wypowiedziach pisemnych uczniów klas II–III szkoły podstawowej. Ponad połowa badanych, aby rozśmieszyć i rozbawić, powiela gotowe, zapożyczone od innych wzorce-dowcipy. Dzieci w młodszym wieku szkolnym czerpią też przyjemność z układania własnych twórczych, humorystycznych tekstów. Omówione formy wypowiedzi, rymowanki, wierszyki dziecięce, zagadki, pytania, śmieszne zdania, prezentowany „świat na opak”, kalambury, piosenki, tworzone przez nich świadczą o nieograniczonej inwencji twórczej.

Celem drugiego kierunku było ukazanie różnych sposobów wywoływania komizmu w opowiadaniach humorystycznych redagowanych przez badanych (por. Zadęcka-Cekiera 2010b, 123–131).

Podstawową i najbardziej popularną formą wypowiedzi w klasach początkowych jest opowiadanie. Forma ta jest doskonałym środkiem kształcenia sprawności językowej, uświadomienia własnych przeżyć, doświadczeń, pragnień, rozwijania wyobraźni, fantazji i twórczej ekspresji słownej. Dzieci klas II i III redagowały opowiadania humorystyczne.

Najważniejsze techniki wywoływania komizmu polegają na wytworzeniu zjawisk odbiegających od normy, które stają się przyczyną pojawienia się przeżyć komizmu.

Do tych technik Bohdan Dziemidok (1967, 59–77) zalicza:

- przekształcanie i deformowanie zjawisk: wyolbrzymianie,
- niespodziewane efekty i zaskakujące zestawienia,
- ujawnienie nieprawidłowości w stosunkach i zależnościach między zjawiskami,
- konstruowanie zjawisk w sposób rzeczywisty lub pozorny odbiegających od norm logicznych i prakseologicznych.

Badani korzystają z różnych technik wywoływania komizmu. Niespodziewane efekty i zaskakujące zestawienia należą do najpopularniejszych sposobów stosowanych przez dzieci. Źródłem rozbawienia stały się złożone formy komicznych sytuacji i zachowań. W celu wywołania wrażenia niespodzianki prezentują w swoich opowiadaniach: nieszczęśliwe wypadki – jako efekt nieuwagi, głupoty, braku szczęścia, figle, żarty, psoty, absurdalne, nonsensowne działania.

Uczniowie łączą technikę – niespodziewanych efektów i zaskakujących zestawień z innymi sposobami wywoływania komizmu. Jedną ze skutecznych technik osiągnięcia efektów komicznych jest przekształcanie i deformowanie zjawisk. Tu na szczególną uwagę zasługuje wyolbrzymianie. Może ono dotyczyć wyglądu (rysy twarzy, figura, ubiór), zachowania się (sposób mówienia i poruszania się, gestykulacja, mimika), sytuacji i cech charakteru.

Przesada jest typem wyolbrzymienia. Wypowiedzi pisemne dowodzą, iż ich autorzy, by rozśmieszyć, stosują również tę technikę.

Komizm można wydobyc również poprzez konstruowanie zjawisk w sposób rzeczywisty lub pozorny, odbiegających od norm. Warto zwrócić uwagę na wywoływanie śmieszności poprzez pogwałcenie norm prakseologicznych, jak i logicznych, poprzez inwersję „logiczną” oraz wypowiedzi pozornie niedorzeczne. W zebranych materiale znajdują się przykłady wypowiedzi, w których autorzy korzystają z wymienionych technik.

Uczniowie korzystają z różnych technik, by rozbawić, rozśmieszyć. Niespodziewane efekty i zaskakujące zestawienia należą do najpopularniejszych sposobów stosowanych przez dzieci w języku pisanim. Dzieci w celu wywołania wrażenia niespodzianki prezentują w swoich opowiadaniach: nieszczęśliwe wypadki, żarty, psoty i absurdalne, nonsensowne działania czy epizody.

Badani rzadziej stosują inne sposoby ukazywania śmieszności. Korzystają z wyolbrzymienia, przesady. Efektem humorystycznym służą powtarzane w tekstach słowa, zdania, sytuacje. Komizm wydobywają również poprzez konstruowanie zjawisk w sposób rzeczywisty lub pozorny, odbiegających od norm prakseologicznych, logicznych. Prezentują nieporozumienia, kreują bohaterów, którzy wykorzystują czynności w sposób bezcelowy, niepotrzebny, konstruują niedorzeczne dialogi, tworzą wypowiedzi chaotyczne, stosują biegunowe, symetryczne odwrócenie sytuacji i właściwości przedmiotów. Tworzą również „wypowiedzi pozornie niedorzeczne” – np. dowcipy.

Czy zjawisko humoru może być zatem pomocne w procesie dydaktyczno-wychowawczym? Analiza zebranych tekstów przekonuje, że humor dynamizuje zachowania komunikacyjne uczniów, mobilizuje do wnikliwej obserwacji siebie i otoczenia, wpływa na zwięzłość przekazu. Inspiruje także do otwartości w ujawnianiu postaw, a przede wszystkim animuje postawy twórcze: umożliwia różnorodność, udrażnia pomysłowość, nowość (por. Adamczuk 2003, 275).

Sposoby wykorzystania humoru w nauczaniu i wychowaniu

Zdaniem Charmomaine Liebertz (2011, 124) „humor jest sędziwym towarzyszem nauki”, ponieważ: wyzwala pozytywny poziom hormonów, który umożliwia długotrwałe powiązania neuronowe; redukuje lęki szkolne, zwiększa radość z nauki, motywację do niej oraz identyfikację ze szkołą, wspiera jedność grupy uczących się, wzmacnia pozytywne relacje między nauczycielem i uczniem; tworzy wolną od strachu atmosferę do nauki, zapewnia dystans do rzeczy, problemów, stwarza nowe sposoby rozwiązania problemów; rozbudza zainteresowania, zwiększa uwagę i gotowość koncentracji; pomaga w lepszym opanowaniu i zapamiętaniu materiału; wspiera inteligencję językową i kreatywność; wzmacnia poczucie własnej wartości i kompetencje społeczne. Autorka zaznacza, że „humor i śmiech nie powinny być zatrzymywane przed pedagogicznymi drzwiami, ale powinny być godnie przywitane, jako potrzebni towarzysze” (Liebertz 2011, 181).

Czy możemy więc wyobrazić sobie szkołę bez śmiechu i humoru? Jakie należy stosować techniki, sposoby, zasady?

Romualda Piętkowa (2000, 335) podaje wiele ciekawych propozycji na zastosowanie humoru w edukacji, np. opowiadanie śmiesznych historii, anegdot, przeprowadzenie niekonwencjonalnego sprawdzianu, prezentacja życiorysu pisarza w formie współczesnego CV itp.

Czesław Matuszewicz (1976, 198–212) proponuje różne sposoby wykorzystania humoru w procesie nauczania:

- wstawki humorystyczne: przeplatanie procesu nauczania wstawkami humoru pozwoli wychowankom na krótkotrwałą dekoncentrację, odprężenie;
- pobudzenie uwagi poprzez humor: przemęczenie, znużenie, brak zainteresowania tematem można niwelować poprzez wykorzystanie humoru w celu pobudzenia uwagi uczącego się i intensyfikowanie poziomu jej funkcjonowania;
- humor przeciwko znużeniu: dobrze spełnia on funkcje relaksacji, odpoczynku po intensywnej pracy w sytuacji znużenia zmęczenia i napięć wywołanych długotrwałą intensywną pracą umysłową;
- zasada redukcji utrudnień poznawczych techniką humoru: nauczyciel zapewnia odpowiednie warunki wychowankom umożliwiające przyswojenie przekazywanych treści, eliminuje czynniki utrudniające funkcjonowanie mechanizmów poznawczych ucznia;
- technika wzmacniania treści przekazywanych osobom uczącym się: humor może być wykorzystany w praktyce dydaktycznej jako środek ułatwiający zapamiętanie materiału;

- humor a pobudzenie zainteresowań: pobudzenie i utrwalenie zainteresowań ucznia można realizować techniką humoru;
- humor a redukcja leków uczniowskich: w procesie nauczania można wykorzystać właściwości humoru w postaci redukcji napięć emocjonalnych, zwłaszcza przeżyć lekowych.

Humor w nauczaniu winien być dostosowany do potrzeb psychicznych i poziomu rozwoju psychicznego uczniów. Autor prezentuje ponadto techniki stosowania humoru w wychowaniu:

1. Techniki kształtowania osobowości:
  - kształtowanie optymizmu życiowego (humor bywa wykorzystywany w wychowaniu dla celów kształtowania optymizmu życiowego);
  - kształtowanie charakteru wychowanka (pozytywne różnicowanie cech własnych wobec ośmieszanych);
  - technika rozśmieszania (w celu rozładowania, redukcji nadmiernego pobudzenia emocjonalnego, niwelowanie np. płaczliwości, przykrych przeżyć, agresji);
  - technika ośmieszania (zasadna wtedy, gdy nie poniża się osoby, lecz ośmiesza konkretne cechy wykonawstwa);
  - kształtowanie postawy twórczej przy pomocy techniki humoru (fantazjowanie humoryzujące umożliwia przejście od komicznych realiów do fantazjowania).
2. Techniki kształtowania społecznie korzystnych interakcji:
  - humor jako środek redukcji uporu wychowanka (poprzez wydawanie poleceń uzupełnionych wątkiem humorystycznym).
3. Techniki kształtowania umiejętności panowania nad sytuacją (poprzez stosowanie humoru, wzmocnienie spontanicznych zachowań uczniowskich, techniki eksponowania wzorców) (Matusewicz 1976, 174–196).

Zakończenie

Znajomość sposobów i technik wykorzystania humoru i śmiechu w edukacji jest bardzo ważna dla nauczycieli, którzy pragną uczyć z humorem, uśmiechem. Nie każdy nauczyciel może jednak stosować techniki humoru, trzeba mieć ku temu pewne dyspozycje psychiczne: dużą wiedzę, umiejętność doboru humoru do danej sytuacji, dużą elastyczność psychiczną, wyrobiony smak estetyczny, umiejętność posługiwania się słowem, a nawet pewien talent autorski. Stosując humor w edukacji, musimy pamiętać o następujących zasadach jego wykorzystania (Matusewicz 1976, 213–218): zasada stosowania humoru dobrej jakości, zasada umiarkowanego stosowania humoru i żartów (bez przesady ilościowej), zasada stosowania humoru bez akcentów personalnych, zasada łączenia humoru i treści przedmiotów nauczania, zasada stosowania humoru jako środka umożliwiającego podawanie materiału w sposób lekki, zasada stosowania humoru do korekty rozumowań, zasada uwypuklania konsekwencji praktycznych przyjętych założeń (niepoprawnych nie w pełni przemyślanych).

Humor i żart mają tę właściwość, że są odbierane niemal w każdej sytuacji inaczej. Dostosowanie jakości i formy żartu czy przeżycia humoru do sytuacji jest podstawowym postulatem z punktu widzenia powodzeń dydaktyczno-wychowawczych i jedną z ważnych

umiejętności (Matuszewicz 1976, 210). „Nie bójmy się więc śmiać z naszymi uczniami – jak twierdzi Marta Musiatewicz (2014, 262) wykorzystujemy humor do dialogu z nimi. Jak wszędzie, tak i tutaj wskazany jest umiar”.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczuk E. 1997, *Uczymy się przez humor*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Dudzikowa M. 1996, *Osobliwości śmiechu uczniowskiego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Dziemidok B. 1967, *O komizmie*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. II, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Kozak W. 2014, *Humor i przełamywanie stereotypów w szkolnej edukacji polonistycznej*, w: E. Dunaj, I. Morawska, M. Latoch-Zielińska (red.), *Humor w kulturze i edukacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Liebertz Ch. 2011, *Terapia śmiechem. Całkiem poważna książka o śmiechu. Teoria i scenariusze zabaw*, Wydawnictwo Jedność, Kielce.
- Matuszewicz Cz. 1976, *Humor, dowcip, wychowanie*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Musiatewicz M. 2014, *Rola humoru w dialogu między uczniem a nauczycielem*, w: E. Dunaj, I. Morawska, M. Latoch-Zielińska (red.), *Humor w kulturze i edukacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Piętkowa R. 2000, *Humor w dyskursie dydaktycznym*, w: S. Gajda, D. Brzozowska (red.), *Świat humoru*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Pomirska Z. 2009, *Dziecko jako humorysta*, w: S. Dżereń-Głowacka, A. Kwiatkowska (red.), *Zrozumieć humor. Humor. Teorie – Praktyka – Zastosowania*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski.
- Słownik języka polskiego*, t. I, M. Szymczak (red.), PWN, Warszawa 1978.
- Słownik terminów literackich*, Ossolineum, Wrocław 1986.
- Tamblyn D. 2009, *Śmieć się i uczyć. 95 sposobów wykorzystania humoru do zwiększania efektywności nauczania i szkolenia*, Wolters Kluwer Polska, Kraków.
- Tomczuk-Wasilewska J. 2009, *Psychologia humoru*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Zadęcka-Cekiera A. 2010a, *Humor w języku uczniów klas początkowych*, w: E. Jaszczyszyn, J. Szada-Borzyszkowska (red.), *Edukacja dziecka – mity i fakty*, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok.
- Zadęcka-Cekiera A. 2010b, *Humor w języku uczniów klas II i III szkoły podstawowej*, w: B. Niesporrek-Szamburska, M. Wójcik-Dudek (red.), *Dziecko – język – tekst*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.